

УДК 331.108

Потьомкіна О.В., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

У статті визначені чинники впливу на формування людського капіталу країни в умовах трансформаційних змін, проаналізовано соціально-економічні складові людського капіталу, визначено його роль економічному розвитку країни. На основі проведених досліджень запропоновано алгоритм формування людського капіталу на основі ринкових методів, основою якого є орієнтир на людські ресурси, а не на матеріальні.

Ключові слова: людського капітал, ринкові методи, трансформаційні зміни, формування, інвестування.

Потёмкина Е.В.

ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

В статье определены факторы влияния на формирование человеческого капитала страны в условиях трансформационных изменений, проанализированы социально-экономические составляющие человеческого капитала, определены его роль в экономическом развитии страны. На основе проведенных исследований предложен алгоритм формирования человеческого капитала на основе рыночных методов, основой которых является ориентир на человеческие ресурсы, а не на материальные.

Ключевые слова: человеческий капитал, рыночные методы, трансформационные изменения, формирование, инвестирование.

Potomkina E.

HUMAN CAPITAL FORMATION IN TRANSFORMATION CHANGES

The article identified the factors that influenced the formation of human capital of the country in terms of transformational change, analyzed the socio-economic components of human capital, defined its role in the economic development of the country. Based on the investigations algorithm formation of human capital based on market practices where relationships are based on economic methods, which provide the ability to adapt economic and legal, organizational and economic mechanisms to changing internal and external business environments. The initial step in the modern system of formation and use of human capital is a change of approach to the definition of its role in the economic transformation of the state. As subjects of human capital formation is the family (personal level), company, region and state who interact with appropriate market infrastructure in order to influence its carrier - a person, then shape it to offer three levels of individual, corporate and state. Personal involves increasing a person's own stock of human capital through additional investments in education, developing the experience and skills that lead to increased productivity. Corporate manifested in new control systems, where a person becomes a major resource company. State level in all models of market economy characterized by mobilizing role on socially active forces for the formation of human capital and its effective development and involvement in the impact on the overall well-being and spirituality. That market forces determine the learning and problem solving improve economic efficiency through effective use of human resources, not material. Therefore, the formation of human capital is the continuous development of its elements on all levels, respectively - in people, to become one of the top priorities of modern development.

Keywords: human capital, market methods, transformations, development, investment.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Сучасний етап господарювання характеризується системним оновленням країни, що потребує сформуванню нову модель економічних відносин держави і людей, яка передбачає зацікавленість їх у власному

розвитку з метою забезпечення особистих потреб та підвищення ефективності господарювання національної економіки в цілому. Здійснити такі перетворення належить людині, яка володіє відповідною освітою, навичками та досвідом, наявність яких у сучасних умовах ідентифікують з поняттям «людський капітал». Існує твердження, чим вищий людський капітал, тим якісніші рішення будуть прийняті і, тим швидше ми перейдемо на новий рівень відносин та вищий рівень розвитку економіки країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Питання людського капіталу на кожному етапі розвитку України є актуальним, оскільки постійно змінне середовище ставить нові вимоги до його носія – людини. Про це свідчать публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, які надають теоретичні та методологічні підстави для дослідження. Фундаментаторами теорії людського капіталу є такі зарубіжні вчені: В.Бейджот, Г.Беккер, Л.Вальрас, Т.Вітстейн, Е.Енгель, А.Маршалл, К.Маркс, Дж.Мілль, В.Петті, Д.Рікардо, В.Рошер, Ж.-Б.Сей, А.Сміт, Л.Туроу, У.Фарр, І.Фішер, Т.Шульц, О.Добринін, С.Дятлов, В.Іноземцев, К. Циренова. Серед українських авторів слід відзначити роботи С. Архієреєва, Д. Богині, О. Власюка, В. Геєця, О. Грішньої, М. Долішнього, Г. Євтушенка, В. Куценка, І. Лукінова, В. Мандибури, С. Мочерного, В. Оникієнка, А. Покритана, М. Соколика, І. Сороки, Г. Тарасенко, С. Тютюнникової та інших. Проте недостатньо уваги у дослідженнях приділяється формуванню людського капіталу в умовах трансформаційних змін і його впливу на економічний розвиток, що потребує додаткових досліджень і узагальнень та обумовлює вибір теми дослідження.

Цілі статті. Дослідити фактори, що формують людський капітал в умовах трансформаційних змін і визначити його вплив на економічний розвиток держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогоднішній день Україна знаходиться на етапі невизначеності подальших шляхів економічного розвитку. Оскільки, як показали дослідження, в умовах проголошеної ринкової економіки діють все ще адміністративні методи, які є суб’єктивними, неточними, помилковими, працюють поза ринковими мотиваціями. На зміну їм повинні бути застосовані непрямі методи регулювання економіки державою, що посилюють дію ринкової системи. Вони проявляються у формі правових та економічних інструментів, за допомогою яких держава впливає на поведінку економічних суб’єктів, а також на функціонування і результати економіки, не обмежуючи економічної свободи суб’єктів господарювання [1].

В умовах існуючої інформаційної економіки головним ресурсом, здатним здійснити вищезазначені перетворення є людина, яка є власником нових «економічних ресурсів» – знань, кваліфікації, досвіду та інформації, використання яких дасть можливість реалізувати сучасні механізми ефективного розвитку національної економіки. Саме ринкові фактори обумовлюють вивчення і вирішення проблем підвищення ефективності господарювання шляхом ефективного використання людських ресурсів, які реалізуються в сучасних умовах у формі людського капіталу.

Поняття «людський капітал» піддавалося редагуванню упродовж останніх років, проте його суть не змінювалася, а лише ускладнювалося шляхом включення в опис людського капіталу більшої кількості факторів, які визначають його якісний розвиток. В ході проведених досліджень визначено, що людський капітал – це сформований і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров’я, знань, звичок, здібностей, мотивацій, що цілеспрямовано використовується у певній сфері, забезпечуючи при цьому зростання доходів його власника (а також держави в цілому) [2]. Отже, розвиток теорії людського капіталу зумовлений сучасними тенденціями суспільного розвитку. З одного боку, це прогресивні зміни: відбувається включення все більш широкого

спектру здібностей та рис людини у господарську діяльність, переорієнтація на якісний розвиток людської діяльності та повнішу реалізацію творчого потенціалу людини. З іншого боку, – значне зростання ризиків екологічного, соціально-економічного, міжетнічного характеру, що загрожують збереженню рівноваги у світовому господарстві. Така ситуація потребує уточнення методологічних засад аналізу людського капіталу усіх рівнів з метою переоцінки ролі людини, її творчого потенціалу та особистісних характеристик у господарській діяльності [3].

Сучасний погляд на людину як носія людського капіталу означає визнання її здібностей капіталом, тобто цінністю, яка приносить доход. Специфічною складовою даного капіталу, без врахування якої потенціал людини не здатний реалізуватися, є наявність індивідуальних характеристик конкретної особистості, а саме: можливості, поведінка, потреби, бажання людини, що виражаються як співвідношення капіталовкладень і результатів.

Для розробки рекомендацій щодо формування людського капіталу в умовах трансформаційних змін, були проведені дослідження його складових, до яких належать: виховання, освіта, охорона здоров'я, наука, особиста безпека, підприємницький клімат, інформаційне забезпечення праці, а також особистий культурний розвиток (сукупність норм, правил, ритуалів і цінностей). Аналіз показав наступні результати [4]:

- скорочується рівень населення, оскільки показники народжуваності не відповідають необхідному рівню для простого відтворення населення старіння населення, тобто частка працездатного населення зменшується;

- посилюється міграція між містами України: одні міста «вимирають», інші – продовжують приваблювати людей наявністю роботи та високою якістю життя;

- відбувається значна трудова міграція, причому відтік, в основному, – носіїв кращого людського капіталу у порівнянні з тими, хто прибуває в Україну. Варто зауважити, що швидкий і легкий вихід у глобальний віртуальний простір надає пересічному українцю можливість порівнювати якість свого життя з більш розвиненими країнами, щоразу збільшуючи рівень розчарованості, найбільш здібні прагнуть виїхати у країни з перспективою розвитку власного людського капіталу;

- значне зниження якості освіти та стану здоров'я призводить до нестачі кваліфікованих кадрів в усіх галузях економіки. Зменшення пропозиції робочої сили призводить до того, що Україна починає втрачати конкурентоспроможність за показником низької вартості робочої сили. Втрата кваліфікованих кадрів дає можливість припустити, що у світі є країни, які надають кращі можливості для самореалізації і капіталізації особистісного людського капіталу;

- наявність деформованої структури сукупних доходів населення. Недостатня інституційна спроможність держави до ефективного розподілу власності та створення конкурентних відносин, спричиняє незацікавленість у повному та легальному використанні факторів виробництва, призводить до зниження мотиваційного потенціалу використання людського капіталу, що, у свою чергу, не дозволяє продуктивно використовувати людський капітал [1].

Отже, як бачимо, що людський капітал в умовах трансформаційних змін в економіці формується під впливом існуючих соціально-економічних факторів, які, в основному, спричинили його недовикористання, деградацію та міграцію. Як наслідок, знижується не тільки накопичений обсяг людського капіталу, а й відбувається руйнування мотиваційного механізму подальшого його формування. Система освіти, виробничої підготовки та перепідготовки не носить випереджального характеру і відтворює протиріччя та негаразди, що склалися. Демографічні зміни (кризова ситуація щодо природного приросту населення та здоров'я людей, проблема старіння та

міграції) одночасно з нарощуванням диспропорцій у соціальній сфері створюють небезпечну ситуацію і загрожують конкурентоспроможності країни [2].

Зростання напруження у системі взаємодії між людиною і державою потребує змін у характері їх взаємозв'язків та інтересів. Неготовність людей до співпраці з владою призвела до існування, з одного боку, вертикалі командно-адміністративної системи з притаманними їй мотиваційними важелями і концентрацією влади у «центрі», а з іншого боку – ринкових принципів господарювання, які є суперечливими. Така ситуація стала однією із причин тотальної корупції, зради національних інтересів, зубожіння населення, олігархізація економіки, цілеспрямованого знищення середнього класу [5]. Окреслені проблеми накопичувалися роками, стримуючи ефективний розвиток України, і, при цьому, чинили негативний вплив на формування людського капіталу.

В умовах ринкових засад господарювання формування цих взаємовідносин повинно здійснюватися на базі економічних методів, які передбачають здатність пристосовувати економіко-правові та організаційно-економічні механізми до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов господарювання. Основним вектором повинен стати розвиток людського капіталу усіх рівнів – від особистісного до державного, як необхідної основи ефективного розвитку соціальної, політичної, духовної та культурної політики сучасного суспільства.

Початковим етапом у сучасній системі формування і використання людського капіталу є зміна підходів до визначення його ролі в економічних перетвореннях держави. Оскільки суб'єктами формування людського капіталу є сім'я (особистісний рівень), підприємство та держава, які взаємодіють між собою при відповідній ринковій інфраструктурі з метою впливу на його носія – людину, то пропонуємо формувати його на трьох рівнях:

1) особистісний, передбачає збільшення людиною власного запасу людського капіталу за допомогою додаткових вкладень в освіту, розвиваючи в собі досвід та навички, що призводить до зростання продуктивності праці. Це слугує передумовою росту дивідендів від людського капіталу, зокрема, у вигляді заробітної плати або інших вигод (наприклад, матеріального стимулювання і заохочення) і обумовлює ринковий попит, що є додатковим стимулом розвитку виробництва і прискорення економічного зростання [4].

2) корпоративний проявляється у нових системах управління, де людина стає основним ресурсом фірми. Практика управління людським капіталом повинна бути спрямована на:

- підбір, просування, винагороду, використання праці працівників відповідно до принципів справедливості [6];

- розробку мотиваційних механізмів, які б давали можливість і викликали бажання у людини працювати з максимальною віддачею, і, де його кваліфікація могла б повністю бути використана [7];

- творчу працю як основу діяльності працівників вищого рівня;

- створенні підрозділів, зайнятих знаннями, тобто тих, які б керували інтелектуальним капіталом, знаннями, нематеріальними активами, інтелектуальними активами, розвитком персоналу тощо [1].

У швидкозмінному бізнес-середовищі компанії не можуть гарантувати довгострокової зайнятості. Проте, працівники розумової праці стають більш мобільними на ринку праці, а сама праця перетворюється на задоволення [8].

3) державний рівень за будь-яких моделей ринкової економіки характеризується мобілізуючою роллю стосовно соціально активних сил для формування людського капіталу, його ефективного розвитку і залучення до впливу на загальний добробут і духовність. Стратегічні напрями діяльності держави з метою формування та

розвитку людського капіталу включають: пріоритетні напрями демографічної політики, забезпечення законності і правопорядку у сфері господарювання, свободи підприємництва, політики у сферах зайнятості та ринку праці, освіти і науки, охорони здоров'я, культури та виховання. Базовими складовими цієї стратегії є структурно-інноваційна перебудова економіки та активна соціальна політика [2, 3]. Жодна з наведених функцій не зникає та не втрачає своєї ролі. В історичному аспекті зміни стосуються лише форм, способів, механізмів здійснення державою цих функцій.

Можна зробити висновки, що формування людського капіталу, особливо в умовах трансформаційних змін, полягає у безперервному розвитку, який потребує інвестування на усіх рівнях у здоров'я і освіту. Загальна та спеціальна освіта покращують якість, підвищують рівень і запас знань людини, в наслідок чого збільшується обсяг і якість людського капіталу. Інвестиції ж у вищу освіту сприяють формуванню висококваліфікованих фахівців, праця яких забезпечує активні темпи економічного зростання.

Висновки. Отже, сучасний етап розвитку національної економіки потребує використання ринкових засад у системі господарювання, що полягає у зростанні ролі людини у суспільному житті та впливу її людського капіталу на економічний розвиток країни. При цьому зусилля як держави, так і підприємств, повинні бути сконцентровані на ефективності використання людського капіталу, а інвестиції у людські ресурси, повинні стати одним з головних стратегічних напрямів розвитку вітчизняної економіки. Визначено, що в ринкових умовах на формування людського капіталу впливає науково-технічний прогрес та рівень національної системи освіти; рівень життя людей повинен визначатися через його якість та вимірюватися послугами охорони здоров'я, можливістю відпочинку і культурою. Умовами впливу на соціально-економічний розвиток і процеси відтворення людського капіталу є: менталітет нації, історичні, національні, культурні і релігійні звичаї та традиції [9].

Список використаних джерел:

1. Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / А. Колот // Економічна теорія. – 2007. – №2. – С. 3–13.
2. Пекар В., Пестерніков Є. Людський капітал України 2025. Підсумки форсайту. Розділ: Управління персоналом / Пекар В. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/hrm/hrm253.html>
3. Добрынин А. И., Дятлов С. А., Цыренова Е. Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А. И. Добрынин, С. А. Дятлов, Е. Д. Цыренова. – С-Пб. : Наука, 1999. – 309 с.
4. Грішнова О., Полив'яна Н. Управління людським капіталом у контексті реалізації інноваційної стратегії підприємства / О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2007. – №5. – С. 37–41.
5. Сучасна політична та економічна кризи в Україні – причини та шляхи виходу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rayoninfo.info/news/suchasna-pol%D1%96tichna-ta-ekonom%D1%96chna-krizi-v-ukrain%D1%96-%E2%80%93-prichini-ta-shlyakhi-vikhodu/>
6. Кирич Н. Роль людського фактора у підвищенні ефективності роботи підприємства / Н. Кирич // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 5. – С. 46–49.
7. Мельник Л. Г., Ткаченко Г. В., Лінник Ю. В. Ефективне використання людського капіталу як шлях до економічного зростання / Л. Г. Мельник, Г. В.Ткаченко, Ю. В. Лінник // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2010. – № 2. – С. 104–108.
8. Косарев О. Й., Захаров О. І., Рибак О. М. Людський капітал як ключовий чинник забезпечення економічної безпеки підприємства / О. Й. Косарев, О. І. Захаров, О. М. Рибак // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9 (87). – С. 104–113.
9. Верхоглядова Н. І. Людський капітал і показники економічного зростання / Н. І. Верхоглядова // Економіка та держава. – 2007. – №1. – С. 84–86.